

BOEKBESPREKING

Baumgartner, Christoph. 2024. *Religion in Liberal Democracy as a Form of Life: Free and Equal.*

Routledge, pp. 216. ISBN: 9781032880426.

A. Sophie Lauwers*

In zijn boek *Religion in Liberal Democracy as a Form of Life* werpt Christoph Baumgartner een kritische blik op discussies over religie in liberale democratieën. In de politieke filosofie is er aandacht voor het beschermen van religieuze diversiteit, maar de nadruk ligt vrijwel altijd op formele, juridische vrijheid en gelijkheid: de vrijheid om een eigen religieuze of niet-religieuze levensbeschouwing te volgen en de mogelijkheid om zonder discriminatie te kunnen participeren in sociale en politieke interacties (p. 1). Hoewel dit in theorie veelbelovend klinkt, pakt het in de praktijk niet altijd even goed uit. In zijn boek identificeert Baumgartner de tekortkomingen van deze formele benadering, waarbij hij voortbouwt op inzichten uit normatieve politieke filosofie en kritische religiestudies.

Het boek bestaat uit vier delen. Het eerste deel (hoofdstuk 1-2) zet uiteen waarom vrijheid en gelijkheid belangrijk zijn voor een liberale democratie met religieuze diversiteit, en hoe we dit uitgewerkt zien in het gedachtegoed van liberale politieke filosofen. Ook beschrijft Baumgartner de voornaamste kritieken, als opmaat voor zijn eigen analyse. In het tweede deel (hoofdstuk 3-5) schetst hij – met een focus op Duitsland en Nederland – hoe religieuze diversiteit is veranderd door de geschiedenis heen, met processen van secularisering, culturalisering en pluralisering van religie. In het derde deel (hoofdstuk 6-9) beschrijft hij via verschillende hedendaagse casussen hoe het formele begrip van vrijheid en gelijkheid in de praktijk tekortschiet, om vervolgens in deel vier (hoofdstuk 10-11) een diagnose te geven van deze tekortkomingen en een nieuwe benadering voor te stellen over hoe we dan wél met vrijheid en gelijkheid moeten omgaan.

* Katholieke Universiteit Leuven.

Via de casussen, die het hart van het boek vormen, beargumenteert Baumgartner dat informele normen en structurele machts patronen de uitoefening van religieuze vrijheid en gelijkheid significant beperken. In zowel Duitsland als Nederland is er nog steeds een culturele hiërarchie waarin het christendom als (historisch) dominante religie de norm aangeeft. Dit blijkt bijvoorbeeld uit debatten over cultureel christendom in de publieke sfeer. Hoewel er ook protest tegen is, bijvoorbeeld uit niet-religieuze hoek, worden kruisbeelden en christelijke publieke feestdagen door conservatieve politici aangedragen als belangrijke aspecten van een nationale cultuur waarvan religieuze minderheden – en vooral moslims – geen deel kunnen uitmaken. Een andere casus gaat over de praktijk om geen handen te schudden met iemand van het andere geslacht. Hier laat Baumgartner zien hoe cultureel dominante interpretaties de toon zetten en de betekenis die minderheden er zelf aan geven overschaduwen. Dit overschaduwen door een dominante interpretatie zien we ook terug in de discussie rondom de Deense cartoonaffaire en de Nederlandse film *Submission*, waarin religie primair wordt begrepen als een kwestie van geloof in bepaalde overtuigingen en er weinig begrip is voor meer materiële, belichaamde praktijken.

Hoewel de relatie tussen racisme, kolonialisme en religie nog meer naar de voorgrond had kunnen komen, laat Baumgartner overtuigend zien dat een formele bescherming van vrijheid en gelijkheid tegen de achtergrond van structurele ongelijkheden in de informele sfeer, niet doet wat het belooft. Dit probleem verschijnt echter niet op de radar wanneer we het klassieke begrip van religieuze vrijheid volgen. Daarom, zo stelt hij, hebben we een andere lens nodig om te kijken naar religieuze diversiteit en de relatie tot liberale democratie. Hiervoor maakt Baumgartner gebruik van het werk van filosoof Rahel Jaeggi en haar theorie over 'levensvormen' (*forms of life*). Jaeggi beschrijft levensvormen als ensembles van sociale praktijken, instituties, attitudes en gebruiken, die reageren op cultureel-historisch vormgegeven problemen. Jaeggi denkt dan voornamelijk aan levensvormen zoals de familie, de moderne stad of kapitalisme (p. 150), maar volgens Baumgartner moeten we liberale democratie ook als zo'n levensvorm zien. En dus moeten we als het gaat om liberale democratie en religieuze diversiteit ook kijken naar informele socioculturele normen, interpersoonlijke relaties en materiële structuren, en niet enkel naar de formele, juridische vrijheid van religie.

Het boek is grotendeels gewijd aan een diagnostische analyse van vraagstukken rondom religieuze diversiteit die – via de lens van liberale democratie als levensvorm – de informele obstakels voor vrijheid en gelijkheid in kaart brengt. Pas in het laatste hoofdstuk vinden we Baumgartners eigen normatieve theorie over hoe we deze obstakels tegen moeten gaan. Hier zet hij twee 'taken' uiteen die de staat zou

moeten opnemen (p. 159-162). Ten eerste stelt hij dat de staat te zeer uitgaat van een begrip van religie dat zich beperkt tot kwesties van geloof; dit moet worden uitgebreid. Ten tweede moet de staat de institutionele steun voor het christendom ofwel afschaffen, ofwel uitbreiden naar andere groepen. Al snel gaat hij echter over op het belang van interpersoonlijke plichten in de samenleving. Volgens Baumgartner hebben we ons namelijk te lang onterecht alleen op de verantwoordelijkheden van de staat gericht. Als correctie hierop beschrijft hij hoe we als burgers de plicht hebben om de vrijheid en gelijkheid van anderen te respecteren. We mogen de religieuze vrijheid en gelijke participatie van anderen wel 'verstoren' (*disturb*) – bijvoorbeeld door de religie van anderen te bespotten – maar we mogen het niet vernietigen (*destroy*). Andersom hebben we de verantwoordelijkheid om vreedzaam om te gaan met wie onze eigen positie 'verstoot'. En tot slot hebben we de plicht om ons solidair op te stellen en in te grijpen wanneer voor een bepaalde groep het uitoefenen van religieuze vrijheid en gelijkheid onmogelijk dreigt te worden (p. 162-168).

Deze ethische plichten blijven – meer dan de rest van het boek – vrij abstract, en ze roepen ook nieuwe vragen op. Wanneer is een situatie bijvoorbeeld zodanig serieus dat we niet langer de vrijheid hebben om te 'verstoren', maar juist de plicht ons solidair op te stellen? Wie bepaalt dat? En hoe ontkomen we eraan terug te vallen in de machtsrelaties die eerder in het boek worden uiteengezet? Daarnaast valt het op dat de staat er vrij gemakkelijk vanaf komt. Volgens Baumgartner kunnen de 'wortels' van ongelijkheden 'niet – of slechts in sommige gevallen – herleid worden tot politieke instituties' (p. 156; mijn vertaling) – en dus zijn relatief overzichtelijke ingrepen voldoende. Het is echter maar de vraag of de staat en structurele maatschappelijke ongelijkheden zo makkelijk te scheiden zijn. De meerderheidsnormen die Baumgartner zelf beschrijft, oefenen ook invloed uit in de sfeer die als 'seculier' wordt beschouwd, waaronder in overheidsbeleid en in de manier waarop de staat de dialoog aangaat met verschillende groepen. Het gaat hier bovendien vaak om verstrengelingen tussen christelijke normen, antireligieuze normen, economische ongelijkheid en racisme. Een aangepast religiebegrip en het adresseren van christelijke privileges zullen hier slechts beperkt een antwoord op bieden. Met andere woorden: ook op het niveau van de staat is meer werk te verrichten. Dat *Religion in Liberal Democracy as a Form of Life* hierover nieuwe vragen oproept, is een teken dat Baumgartner met zijn boek een belangrijk thema aansnijdt dat uitnodigt tot meer reflectie.